

La Mare de Déu Fumadora. A la recerca del fum esvanit

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 07-12-2013

Al desembre del 1987 En Jordi Bilbeny va publicar un petit estudi sobre els orígens de la festa de la Mare de Déu Fumadora, que, cada 8 de desembre, dia de la Puríssima, s'escau a Arenys de Mar i permet als infants, només en aquesta diada, fumar lliurement i públicament

No fa pas gaire, mentre comentava a casa d'uns amics [els Soler-Benet] que, com a responsable del Servei Municipal de Català, estava elaborant un petit opuscle sobre la "Mare de Déu Fumadora", un d'ells –una noia de Mataró [la Marga Graupera]–, va tallar sobtadament les meves explicacions i va exclamar, amb uns ulls de sorpresa aclaparats: "Queeeeè? Teniu una Mare de Déu Fumadora i tot, a Arenys?".

Si us he de ser franc, aquesta exclamació d'atordiment va fer un efecte estrany en mi. Per una banda, demostrava que, malgrat i que la seva mare fos nascuda a Arenys i que ella ja fa una bona colla d'anys que festejava a la nostra vila amb un arenyenc [l'Eduard Soler], no tenia ni la més remota idea de cap Mare de Déu, ni de cap celebració dedicada al culte de fumar. D'altra banda, si bé d'una manera indirecta, la seva sorpresa delatava la importància de tenir una Mare de Déu pròpia, en exclusiva, i, per si encara fos poc, anomenada "Fumadora", sense cap mena de prejudici.

Fet i fet, que ella no conegués l'existència d'aquesta festivitat, hauria de fer-nos reflexionar, sobretot a aquells que consideren el fet de ser arenyenc com a quelcom d'universal, com a una essència indefugible i consubstancial a la mateixa cultura catalana, perquè ens adonaríem que a Arenys, al marge de tots els canvis i tots els avenços tecnològics possibles, hi batega una corprenedora decadència espiritual.

L'Arenys/Vida Parroquial de novembre-desembre de 1978, reproduïa un retall aparegut a la revista suïssa Super Picsou Geant, amb una il·lustració d'un noi i una noia fumant amb pipa, un text que deia literalment: "Tous les enfants d'Arenys de Mar, en Espagne, doivent défiler dans les rues, chaque 8 de décembre, en fumant la pipe". En qüestió de nou anys, doncs, hem passat de tenir una festa coneguda a Suïssa, a no reconèixer-la amb prou feines els mateixos arenyencs.

Això pot ser preocupant o ens pot deixar tan frescos, amb una indiferència glacial. Depèn de com es miri. Hi ha gent obcecada a extirpar de soca-rel tot allò que faci tuf de tradició, d'espardenya, de missa. N'hi ha d'altres que, sota una pàtina de fingit escepticisme, s'acontenten de veure com agonitza i s'esvaneix. Però, pels qui creiem que darrera tota tradició –ja sigui pagana, cristiana o transformada per l'Església– s'hi amaguen, amb més o menys encert, les restes engrunades o la màscara deformada d'un antic mite relacionat amb els orígens de la cultura, de la civilització o de la religió, no podem restar plegats de braços veient com desapareix un ritual. I, més encara, si està relacionat amb nosaltres d'una manera tan directa, tan viva i tan comprometedora, com és el cas de la "Mare de Déu Fumadora".

Arribats aquí, caldria fer una puntualització prou important: no és que els arenyencs tinguem una Mare de Déu Fumadora, sinó que ella ens té a nosaltres. Durant generacions de generacions, els infants d'Arenys hem fumat per la Puríssima. Que si fonoll, que si ridolta, que si matafaluga. Que si pela de cacau, que si tabac. Mai no n'hem sabut el perquè.

En una consueta de la Parròquia, del 8 de desembre de 1844, que parla de l'ermita de la Pietat, hi llegim: "Havuy era la festa de esta hermita. Encara que la titular era la Mare de Déu de la Pietat o dels Dolors, y habia en lo Altar major una imatge de la Concepció. Si feya una especie de aplech y acudian molta gent de Areñs y forasteres. Era una consuetut antiquíssima de anari los miñonets fumant amb una pipa y ells la denominaban la Mare de Déu Fumadora. Per molt que he procurat indagar, no he pogut averiguar de hont dimana aquest istil".

Mossèn Josep Palomer, a la Vida Parroquial del desembre de 1948, s'interroga també sobre aquest mateix assumpte. Hi diu: "L'origen d'aquella tradició de fumar la mainada el dia de la Puríssima, consta en vells papers. Diuen aquells papers que, cada any, la vigília de la Diada, hi havia un aplec a l'ermita de «La Pietat», on s'hi venerava una Verge dels Dolors. Era una cosa estranya aquell aplec, com era una cosa natural els que s'hi feien durant la Quaresma; car, baldament la Verge fos una, tot i les seves diverses advocacions, no sembla cosa adient, en la festa de la seva Concepció, anar a venerar-la en els seus Dolors. Però era així. A aquell aplec de la vigília de la Immaculada, hi acudien tots els arenyencs, els quals permetien als seus fills que apleguessin ridoltes i les fumessin; que engrunessin fonolls, i fumessin la seva grana embolicada amb paper. Per què? No se sap ni consta enlloc".

Darrerament, l'Avi Pons, a les xerrades que hi he mantingut per parlar d'aquest tema, s'inclinava a creure que si els pares d'aleshores permetien als seus fills que fumessin, seria "com a conseqüència d'una diada de forada i de gatzara".

En Joan Amades, malgrat i que amb diferents matisos, és d'aquest mateix parer. Però, per ell, hi intervindria quelcom de màgic, d'ancestral, de gairebé inexplicable a la nostra raó. A més a més d'Arenys, constata que, per Sant Andreu, a Ciutat de Mallorca, la mainada sortia al carrer proveïda de pipes i fumava herbes aromàtiques i oloroses; i troba versemblant que "aquest singular costum infantil de fumar recordi una vella pràctica destinada a provocar la pluja". Així mateix, pel mateix dia de la Puríssima, observa que, a Palamós, "els marrecs també havien fumat amb pipes que ells mateixos s'endegaven servint-se de closques de cargols marins que feien l'ofici de buc o fogonet, a la punta del qual aplicaven una canyeta a tall de broquet. Sembla que el costum de fumar amb pipes de cargols marins havia estat comú a molta quitxalla de les poblacions costaneres, i tant entre els nois com entre les noies; detall que sembla denotar que no es tracta simplement d'una entremaliadura infantil. Per moltes cultures els cargols tenen caràcter fàl·lic i s'havien utilitzat per cobrir els genitals masculins, així com determinades petxines s'empraven per als femenins. Per això hom troba el cargol associat a diverses pràctiques de caràcter genèsic i a ritus de fecundació i multiplicació de fruits".

Hi ha més fets que em portarien a creure que la Festa de la Mare de Déu Fumadora, pel que fa a la fecundació i a la pluja, no només tindria relació amb algunes viles costaneres catalanes, sinó amb una tradició antiquíssima de purificació i iniciació universals. A Mossèn Palomer ja li feia estrany que celebressin per la Puríssima la Verge dels Dolors. Mirat i remirat, l'una cosa no exclou l'altra, sinó que es complementen i es fan indestriables. No hi ha purificació sense sacrifici, naixement sense dolor, iniciació sense sofrença. Els primitius arenyencs ho deurien copsar perfectament, i el fet de celebrar una festivitat en aquesta data, dedicada a fumar, ho corroboraria sobradament; més encara si ens adonem que el temps on s'insereix la Puríssima és prou assenyalat tant com a Advent catòlic, com dins les anteriors religions precristianes.

No gens lluny d'aquí, trobem la importància del tabac com a fet religiós. Els mites sobre el seu origen en parlen com una planta màgica que fa de mitjancera entre els homes i els déus o esperits superiors. Llanos Company ha constatat a "El tabaco en los ritos amerindios", al núm. 215 d'Historia y Vida, que, "al Nou Món, el tabac servia per a una varietat de propòsits sagrats i socials, més gran que qualsevol altra planta. S'utilitzava com a suport diví dels déus (fum), com a panacea mèdica i també com a planta al·lucinògena".

Tanmateix, no és un fet aïllat simplement a Amèrica. Per Llanos Company, que segueix d'altres autors, els celtes serien un dels primers pobles que fumarien, atès que s'han trobat pipes de ferro en enclavaments on hi hagueren poblacions

celtes. A Catalunya, i més concretament a Tarragona, es descobrí una necròpolis romana, on s'hi trobaren pipes que sembla que correspondrien al segle I a.C.

¿Té tot plegat alguna relació amb la nostra Mare de Déu Fumadora? ¿Té alguna relació amb el fet de purificació i ritualitat sagrada de què parlem? Se sap del cert que durant l'Edat Mitjana, Europa sembla que oblidà el costum de fumar, atès que amb prou feines es troben vestigis de pipes corresponents a aquest període. Podem creure que Europa, durant aquesta època, sofrí una amnèsia col·lectiva sobtada, o bé podem creure que l'Església prohibí acarnissadament fumar, perquè això devia suposar una desviació de l'ortodòxia catòlica, un culte a l'inconscient, als esperits superiors o una iniciació mística de purificació de reminiscències paganes. Si ho verifiquéssim, si fos cert que a casa nostra, talment com als altres països europeus romanitzats i d'ascendència celta, el fet de fumar ha suposat, fins a la comercialització del tabac d'Amèrica, un acte màgic i religiós (cosa que no és gaire lluny del que postula Mircea Eliade als seus llibres Iniciaciones místicas i El chamanismo y las técnicas arcaicas del éxtasis), tindríem un possible entroncament de "La Fumadora" amb tot un cúmul de creences paganes vinculades a la purificació, a la iniciació, a l'èxtasi espiritual, de les quals la nostra tradició en vindria a ser, tan sols, la darrera de les engrunes.

Pel que fa a la ridolta i a la matafaluga, plantes remeieres ben conegudes pels seus efectes estimulants i purificadors, En Toni Bombí m'assegura que són d'importació, desconegudes fins fa poc a les terres catalanes. Això em reforma en la creença que el culte a fumar ve de més antic del que fins ara ens pensàvem, i que, si els arenyencs hem emprat aquestes plantes al llarg de generacions, ha estat només com a substitució d'unes altres, o com a escenari adient perquè el culte arcaic no perdés el seu context originari del fumar, fossin herbes remeieres o divines. Quant al fonoll, per bé que no és una planta importada, guarda profundes relacions religioses i té la virtut de guarir tots els mals haguts i per haver. Diu la tradició que quan la Sagrada Família caminava cap a Egipte, els va sortir el diable i tot un estol de bruixes que van rumiar tot el que sabien de pervers per fer-los perdre. Però no van poder, perquè Sant Josep portava, a tall de vara, una tija de fonoll, que va salvar-los del malefici.

Amb fonoll o sense fonoll, amb ridolta i matafaluga o sense cap mena d'herba remeiera, l'important és copsar la transcendència d'aquesta festivitat en tota la seva plenitud, en tots els seus misteris i en tota la seva antigor. Aquest ha esta el meu propòsit. Saber com haurà de continuar la Festa de la Mare de Déu Fumadora –si és que ho ha de fer–, sota quines formes, sota quina espiritualitat i sota quines fumeres, això no ho puc impulsar des de cap Servei de Català. És una convicció que, tothom que hi cregui, haurà d'assumir pel seu propi compte, pel seu propi risc i pel seu propi compromís.

Jordi Bilbeny
Desembre de 1987